

โบราณสถานเมืองครุฑและเมืองกลอนโดในภูมิวัฒนธรรม ช่วงพุทธศตวรรษที่ 17-18 ANCIENT SITES OF KRUT AND KLONDOR IN THE CULTURAL LANDSCAPE DURING THE 17TH-18TH BUDDHIST CENTURIES

ปรีชญา เหลืองแดง*

อาจารย์ประจำสาขาวิชาสังคมศึกษา คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏกาญจนบุรี

Pratchaya Luangdaeng*

Social studies Major. Faculty of Education. Kanchanaburi Rajabhat University.

*Corresponding author e-mail : pratchaya_ld@kru.ac.th

Receive : April 8, 2025

Revised: May 6, 2025

Accepted: May 28, 2025

บทคัดย่อ

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาบทบาทของเมืองครุฑและเมืองกลอนโดในภูมิวัฒนธรรมช่วงพุทธศตวรรษที่ 17-18 โดยใช้แนวคิดภูมิวัฒนธรรมร่วมกับหลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีที่พบในพื้นที่ดำเนินการวิจัยด้วยวิธีการวิจัยทางประวัติศาสตร์ โดยสำรวจและรวบรวมข้อมูลจากแหล่งข้อมูลปฐมภูมิและทุติยภูมิ วิเคราะห์ข้อมูลด้วยวิธีการวิเคราะห์สรุปอุปนัย ผลการวิจัยพบว่า เมืองครุฑและเมืองกลอนโดมีความสัมพันธ์กับเมืองสิงห์และได้รับอิทธิพลจากศิลปะขอมในช่วงพุทธศตวรรษที่ 17-18 ผลการศึกษาแสดงให้เห็นว่า เมืองโบราณทั้งสองแห่งนี้อาจมีบทบาทในสองสถานะ คือ สถานะแรก สันนิษฐานว่า เป็นการสถาปนาปราสาทศูนย์กลางของเมืองขนาดเล็ก ให้เป็นปราสาทชุมชน เพื่อประโยชน์ในเชิงอำนาจและผลประโยชน์ของเมืองพระนคร ผ่านศาสนาและวัฒนธรรม และสถานะที่สอง สันนิษฐานว่า เป็นการยกระดับศาสนสถานของชุมชนให้มีรูปแบบ และความหมายตามวัฒนธรรมและคตินิยมหลักในสมัยนั้น เพื่อแสดงให้เห็นถึงอำนาจและพัฒนาการภายในของชุมชน บริเวณลุ่มแม่น้ำแควน้อยเดิมที่ขยายตัวขึ้นจากการค้าและการรับวัฒนธรรมจากดินแดนภายนอก ในฐานะประตูด่าน จุดแวะพักสำหรับการเดินทางต่อไปยังศาสนสถานหลักของเมืองหรือการเดินทางไปยังชุมทางหลัก ซึ่งทั้งสองสถานะสะท้อนถึงการใช้ประโยชน์จากลักษณะภูมิประเทศ และสิ่งแวดล้อมทางกายภาพภายใต้กระแสพัฒนาการและพลวัตทางวัฒนธรรมจากทั้งภายในพื้นที่เอง และวัฒนธรรมร่วมแบบศิลปะกรรมขอมจากภายนอกพื้นที่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 17-18

คำสำคัญ: เมืองครุฑ เมืองกลอนโด ภูมิวัฒนธรรม

ABSTRACT

This study aims to examine the roles of Mueang Krut and Mueang Klondo within the cultural landscape during the 17th–18th Buddhist centuries (approximately 12th-13th centuries CE). The research integrates the concept of cultural landscape with historical and archaeological evidence found in the area. The study was conducted using the historical research and writing methodology by surveying and collecting data from both primary and secondary sources, and analyzing the data through analytic induction. The research findings reveal that Mueang Krut and Mueang Klondo were connected to Mueang Singh and were influenced by Khmer art during

the 17th–18th Buddhist centuries. The study indicates that these two ancient cities may have played dual roles: First, they might have served as central temples (prasats) in small-scale cities, functioning as community shrines. These were likely established to benefit Angkorian cities in terms of religious and cultural influence and to serve their political interests. Second, they may have represented the elevation of local religious sites to conform with the dominant cultural and religious ideologies of the time. This transformation expressed internal power and development of communities along the former Khwae Noi River basin, which had grown due to trade and cultural exchanges with external regions. These roles suggest that the locations functioned as gateways, checkpoints, or rest stops for pilgrims en route to major religious sites or trade hubs. Both roles reflect the utilization of topographical and environmental features within the broader context of cultural development and dynamics—both from within the local area and influenced by external Khmer artistic and cultural traditions during the 17th–18th Buddhist centuries.

Keywords: Ancient Site of Krut, Ancient Site of Klondor, cultural landscape

บทนำ

ภูมิวัฒนธรรม หรือ ภูมิทัศน์วัฒนธรรม (Cultural Landscape) คือ ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ ซึ่งเป็นปัจจัยในการสร้างสรรค์หรือกำหนดรูปแบบวิถีชีวิตความเชื่อและวัฒนธรรม จนสามารถสะท้อนถึงพัฒนาการของสังคมหรือชุมชนนั้น จากอดีตจนถึงปัจจุบัน ผ่านทางลักษณะกายภาพของพื้นที่ในสังคมหรือชุมชนนั้น (อับดุลละเจ๊ะหลง, 2566, 1006) ภูมิวัฒนธรรมจึงเกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ เพราะประวัติศาสตร์เป็นเรื่องราวในอดีตของมนุษย์ในปัจจุบันแนวคิดภูมิวัฒนธรรมมีการนำมาใช้ในการศึกษาประวัติศาสตร์โดยเฉพาะประวัติศาสตร์ท้องถิ่นมากขึ้น ด้วยเหตุเพราะการศึกษาหลักฐานเอกสารเพียงอย่างเดียว อาจทำให้การตีความประวัติศาสตร์นั้นมีข้อจำกัด ทั้งในแง่ของปริมาณและความสมบูรณ์ของหลักฐาน การทำความเข้าใจสภาพแวดล้อมในอดีตและสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไปในปัจจุบันจากปัจจัยต่าง ๆ ในฐานความคิด ซึ่งสามารถเชื่อมโยงกับวิถีวัฒนธรรมของมนุษย์ในมิติต่าง ๆ จึงเป็นรากฐานในการศึกษาประวัติศาสตร์สังคมและวัฒนธรรม

(ศรีศักร วัลลิโภดม, 2554, ออนไลน์)

ภูมิประเทศของจังหวัดกาญจนบุรี ประกอบด้วยแนวเทือกเขาด้านทิศตะวันตกที่ทอดตัวยาวลงมาทางด้านใต้ของจังหวัด และมีแม่น้ำสำคัญสองสายคือแม่น้ำแควน้อย และแม่น้ำแควใหญ่ แม่น้ำทั้งสองสายนี้ไหลมาบรรจบกันเป็นต้นกำเนิดแม่น้ำแม่กลอง บริเวณด้านหน้าของประตูเมืองกาญจนบุรีที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 หรือที่คนในพื้นที่เรียกว่า ปากแพรก อันเป็นจุดสำคัญที่เชื่อมโยงวัฒนธรรมจากภายนอก เข้าสู่กลุ่มคนบริเวณลุ่มแม่น้ำแควน้อยและแควใหญ่ที่มีผืนดินกลุ่มเขาและแนวเขาที่ชันขนาบแม่น้ำเป็นระยะ ลักษณะภูมิประเทศเช่นนี้ เป็นปัจจัยที่ทำให้เกิดชุมชนที่มีพัฒนาการสืบเนื่องมาตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ และเริ่มปรากฏอิทธิพลวัฒนธรรมทางศาสนาและความเชื่อจากอินเดียและงานศิลปกรรมร่วมแบบศิลปะขอมชัดเจนขึ้นในราวช่วงพุทธศตวรรษที่ 12-14 และ ช่วงพุทธศตวรรษที่ 18 (อิชสร ตันติวงศ์, 2549, 92) จากหลักฐานทางศิลปกรรม พบว่า กลุ่มคนในแถบลุ่มแม่น้ำแควน้อยและแควใหญ่ได้รับเอาอิทธิพลจากวัฒนธรรมขอมมาเป็นแรงบันดาลใจ หลักในการสร้างศาสนสถานสำคัญ

ของชุมชน ซึ่งในบทความนี้จะใช้คำว่า วัฒนธรรมร่วมแบบศิลปะขอม และงานศิลปกรรมร่วมแบบศิลปะขอม ดังปรากฏให้เห็นในการสร้างปราสาทเมืองสิงห์ โบราณสถาน เมืองครุฑและโบราณสถานเมืองกลอนโด

กรมศิลปากร ได้สำรวจโบราณสถานเมืองครุฑเมื่อ พ.ศ. 2534 สำหรับโบราณสถานเมืองกลอนโดได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานเมื่อปี พ.ศ. 2504 โดยสันนิษฐานว่า เมืองครุฑ และเมืองกลอนโดเป็นศาสนสถานที่เกิดขึ้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ 17-19 และมีความสัมพันธ์กับการสร้างปราสาทเมืองสิงห์ในฐานะศูนย์กลางของเมือง อย่างไรก็ตามการศึกษาข้อมูลของเมืองครุฑ และเมืองกลอนโดตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน คือ การศึกษาเชิงอธิบายรายละเอียดทางกายภาพของโบราณสถานและโบราณวัตถุ และข้อสันนิษฐานเกี่ยวกับวัฒนธรรมร่วมแบบศิลปกรรมขอมรวมถึงความสัมพันธ์ของเมืองในฐานะที่ยึดเอาเมืองสิงห์เป็นศูนย์กลางผู้วิจัยจึงมีแนวคิดที่จะใช้มุมมองทางภูมิวัฒนธรรมในการศึกษาบทบาทของเมืองครุฑและเมืองกลอนโด เพื่ออธิบายถึงความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มคนในพื้นที่กับปัจจัยทางภูมิศาสตร์ที่สามารถเชื่อมโยงกับเส้นทางการเดินทางในปัจจุบัน และสังคมวัฒนธรรม ในห้วงระยะเวลาพุทธศตวรรษที่ 17-18 โดยอาศัยหลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีที่พบในพื้นที่ เพื่อทบทวนและขยายมุมมองและข้อสันนิษฐานเพิ่มเติมของเมืองครุฑและเมืองกลอนโด อันจะเป็นประโยชน์ต่อการทำความเข้าใจในบทบาทของโบราณสถานที่เกี่ยวข้องกับความเคลื่อนไหวของกลุ่มคนในพื้นที่ลุ่มแม่น้ำแควน้อยในช่วงพุทธศตวรรษที่ 17-18 อันเป็นช่วงระยะเวลาหนึ่งที่พื้นที่นี้มีพัฒนาการ และพลวัตทางวัฒนธรรมจากทั้งภายในและภายนอกสูง

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาบทบาทของเมืองครุฑและเมืองกลอนโด ช่วงพุทธศตวรรษที่ 17-18

โดยใช้แนวคิดภูมิวัฒนธรรมร่วมกับหลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีที่พบในพื้นที่

ขอบเขตของการวิจัย

งานวิจัยนี้ มีขอบเขตเชิงพื้นที่ที่ใช้ในการรวบรวมหลักฐานและข้อมูลภาคสนาม คือ พื้นที่เชิงสังคมวัฒนธรรม ซึ่งมีอาณาเขตครอบคลุมระหว่างตำบลบ้านเก่า ตำบลวังเย็น อำเภอเมือง ตำบลสิงห์ อำเภอไทรโยค และตำบลกลอนโด อำเภอด่านมะขามเตี้ย กำหนดขอบเขตด้านระยะเวลา ในการศึกษาบทบาทของเมือง คือ ช่วงพุทธศตวรรษที่ 17-18 และมีขอบเขตด้านเนื้อหา คือ เนื้อหาด้านภูมิวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับภูมิประเทศ ศาสนา วัฒนธรรม และพัฒนาการทางสังคม

วิธีดำเนินการวิจัย

งานวิจัยนี้ ใช้วิธีการวิจัยทางประวัติศาสตร์ (Historical Research and Writing) (McGovern Library, 2023, Online) มีขั้นตอนในการดำเนินการวิจัยดังนี้

ขั้นที่ 1 ระบุแนวคิด หัวข้อการวิจัย โดยใช้แนวคิดภูมิวัฒนธรรม ร่วมกับหลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีที่พบในพื้นที่ศึกษาเพื่อกำหนดหัวข้อการวิจัย

ขั้นที่ 2 ทบทวนวรรณกรรมพื้นฐาน โดยทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องได้แก่ แนวคิดภูมิวัฒนธรรมและแนวคิดเกี่ยวกับอิทธิพลวัฒนธรรมร่วมแบบศิลปะขอม และงานศิลปกรรมร่วมแบบศิลปะขอม ในลุ่มแม่น้ำแม่กลอง

ขั้นที่ 3 ปรับปรุงแนวคิดการวิจัยและคำถามการวิจัย โดยการนำแนวคิดภูมิวัฒนธรรม และแนวคิดเกี่ยวกับอิทธิพลวัฒนธรรมร่วมแบบศิลปะขอมและงานศิลปกรรมร่วมแบบศิลปะขอม ในลุ่มแม่น้ำแม่กลอง มากำหนดประเด็นในการศึกษาจากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ และโบราณคดี

ขั้นที่ 4 ระบุและหาที่มาของแหล่งข้อมูลปฐมภูมิ และทุติยภูมิ โดยกำหนดแหล่งข้อมูลเป็น 2 ประเภท ได้แก่ ข้อมูลปฐมภูมิ คือ หลักฐานทางโบราณคดีที่ค้นพบในพื้นที่วิจัย และ ข้อมูลทุติยภูมิ คือ ข้อเสนอแนะจากงานวิจัย วิทยานิพนธ์ รายงานการสำรวจและบทความที่เกี่ยวข้องกับอิทธิพลวัฒนธรรมร่วมแบบศิลปะขอมและงานศิลปกรรมร่วมแบบศิลปะขอมในกลุ่มแม่น้ำแม่กลอง

ขั้นที่ 5 ประเมินความแท้จริงและความถูกต้องของแหล่งข้อมูล ซึ่งหลักฐานทางโบราณคดีใช้การตรวจสอบหลักฐานในการประเมินความแท้จริงสำหรับหลักฐานประเภทเอกสาร และหลักฐานทุติยภูมิใช้วิเคราะห์แหล่งที่มาและภูมิหลังของนักประวัติศาสตร์ และนักวิจัยที่เป็นเจ้าของผลงานหรือข้อเสนอแนะ

ขั้นที่ 6 วิเคราะห์ข้อมูลและนำเสนอผลการค้นพบ โดยการนำข้อมูลที่จากการรวบรวมหลักฐานทางประวัติศาสตร์และหลักฐานทางโบราณคดีที่ได้มาวิเคราะห์โดยใช้แนวคิดภูมิวัฒนธรรมในการนำเสนอและอภิปรายผล

การเก็บรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยใช้การเก็บรวบรวมข้อมูลจากการสำรวจหลักฐานการบันทึกภาพหลักฐาน การใช้ Application Google Maps การลงพื้นที่จริงเพื่อสำรวจหลักฐาน และเส้นทางการเดินทาง การรวบรวมข้อมูลเอกสารจากห้องสมุดและฐานข้อมูลอิเล็กทรอนิกส์ เพื่อนำข้อมูลที่ได้อธิบายให้ตามกระบวนการของการวิจัยทางประวัติศาสตร์

การวิเคราะห์ข้อมูล

ผู้วิจัยใช้วิธีการวิเคราะห์สรุปอุปนัย (Analytic Induction) โดยการพิจารณาลักษณะร่วมกันของข้อมูลหลักฐาน และข้อเสนอแนะ เพื่อสรุปประเด็นการอธิบายที่ครอบคลุมกับข้อสรุปหรือข้อเสนอแนะที่ได้จากการรวบรวมข้อมูล

ผลการวิจัย

งานวิจัยนี้มุ่งที่จะอธิบายบทบาทของเมืองครุฑและเมืองกลอนโต ในมุมมองของภูมิวัฒนธรรมช่วงพุทธศตวรรษที่ 17-18 แม้ความมุ่งหมายหลักของงานวิจัยจะพยายามนำเสนอข้อมูลของเมืองครุฑและเมืองกลอนโตเป็นหลัก เพื่อให้เห็นความแตกต่างจากงานศึกษาค้นคว้าในปัจจุบันที่กล่าวถึงเมืองครุฑและเมืองกลอนโตในบริบทของการศึกษาประเด็นต่าง ๆ ของปราสาทเมืองสิงห์ แต่อย่างไรก็ตามการนำเสนอผลการศึกษางานวิจัยนี้ ยังคงต้องอาศัยแนวคิดและข้อเสนอแนะจากงานค้นคว้า ที่เกี่ยวข้องกับปราสาทเมืองสิงห์เป็นประเด็นในการวิเคราะห์และอภิปรายผล เนื่องจากเป็นข้อมูลที่มีการศึกษาค้นคว้าอย่างเป็นระบบและชัดเจนที่สุดในปัจจุบัน

ผลการวิจัยพบว่า โบราณสถานเมืองครุฑและโบราณสถานเมืองกลอนโต เป็นเมืองที่มีความสัมพันธ์โดยตรงกับเมืองสิงห์ ซึ่งปรากฏหลักฐานงานศิลปกรรมที่ได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมร่วมแบบศิลปะขอมช่วงพุทธศตวรรษที่ 17-18 การศึกษาข้อมูลของเมืองครุฑและเมืองกลอนโต จึงต้องอาศัยข้อเสนอแนะเกี่ยวกับเมืองสิงห์ร่วมด้วย ซึ่งในปัจจุบันมีข้อเสนอแนะเกี่ยวกับปราสาทเมืองสิงห์ ในสองแนวคิด คือ แนวคิด (ก) ข้อเสนอแนะว่า เกี่ยวข้องกับอำนาจทางการเมืองของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 แนวคิดนี้มีความเห็นว่า การสร้างปราสาทเมืองสิงห์ เกิดขึ้นจากการแผ่อิทธิพลทางการเมืองของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 กษัตริย์ขอมแห่งเมืองพระนครโดยตรง เช่นเดียวกันกับการสร้างปราสาทขอมในบริเวณภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทย เนื่องจากมีลักษณะของการสร้างปราสาทและงานศิลปกรรมที่แสดงถึงวัฒนธรรมร่วมแบบศิลปะขอม ทั้งแผนผัง คติการสร้างรวมทั้งงานประดับตกแต่งที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและฉับพลัน ทั้งยังสอดคล้องกับจารึกปราสาทพระขรรค์ที่มีการกล่าวถึงชื่อเมืองศรีขยสิงหปุระ ซึ่งชื่อเมืองดังกล่าว นักวิชาการกลุ่มนี้ให้ข้อเสนอว่าน่าจะหมายถึงเมืองสิงห์นั่นเอง

ผลผลิตให้กับปราสาทระดับวิชัย (Hall, 2019, 166-169) ซึ่งคือ ปราสาทเมืองสิงห์ และส่งไปยังราชสำนักต่อไป นอกจากนี้หากวิเคราะห์ในมุมมองของพระราชปณิธานของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่ทรงปรารถนาในสภาวะโพธิสัตว์แล้วนั้นจากหลักฐานที่พบเมืองครุฑอาจเป็นเมืองที่พระองค์ทรงใช้ในการจัดการน้ำ ดังปรากฏแนวศิลาแลงวางขวางลำห้วยมะไฟ ดังปรากฏหลักฐานดังภาพที่ 2 ซึ่งสันนิษฐานว่าสร้างขึ้นเพื่อกักเก็บ และชะลอความเร็วจากสายน้ำ ที่ไหลจากเขาเมืองครุฑด้านทิศตะวันตกและทิศเหนือ (ปัจจุบันมีการเรียก แนวเขาเมืองครุฑด้านทิศเหนือนี้ว่า เขาพิศตงธ) และเขาแก้วน้อยด้านตะวันออกเฉียงเหนือ เพื่อประโยชน์ต่อทั้งชุมชนรอบเมืองครุฑ และเมืองสิงห์ อันเป็นหน้าที่ของกษัตริย์ในการบำบัดทุกข์บำรุงสุขให้ประชาชน รวมทั้งคติที่เกี่ยวข้องกับความเมตตากรุณาของพระโพธิสัตว์

ภาพที่ 2 แนวศิลาแลงที่วางขวางลำห้วยมะไฟด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ของเมืองครุฑซึ่งสันนิษฐานว่าอาจมีวัตถุประสงค์ในการสร้างเพื่อเป็นแนวหรือฝายชะลอน้ำบันทึกภาพโดย ผู้วิจัย เมื่อวันที่ 9 พฤษภาคม 2568

หากพิจารณาตามแนวคิด (ข) ที่เชื่อว่า ศาสนสถาน ศาสนวัตถุ และงานศิลปกรรม ที่ปรากฏในปราสาทเมืองสิงห์ เป็นเพียงการรับรูปแบบตามความนิยมและความเชื่อหลักของกลุ่มคนชั้นนำในกลุ่มน้ำเจ้าพระยาและกลุ่มน้ำใกล้เคียงในช่วงพุทธศตวรรษที่ 17-18 ซึ่งเป็นช่วงที่การเมืองอาณาจักรขอมของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ได้เริ่มหมดอิทธิพลลงแล้วในภูมิภาคนี้อันเป็นช่วงเวลา

ผู้เปรียบเสมือนที่พึ่งของสรรพสัตว์น้อยใหญ่ ทั้งนี้สำหรับเมืองกลอนโดที่ตั้งแสดงในภาพที่ 3 ซึ่งเป็นเมืองที่มีคันดินล้อมรอบตัวเมืองในผังสี่เหลี่ยมผืนผ้า อาจมิได้มีบทบาทในด้านการบริหารจัดการน้ำเหมือน เช่น เมืองครุฑ ซึ่งบทบาทของเมืองกลอนโดนี้อาจเกี่ยวข้องกับความเป็นจุดแวะพักหรือจุดแยกระหว่างการเดินทางตามลำน้ำแควน้อยขึ้นไปยังเมืองสิงห์กับการเดินทางข้ามลำน้ำแควน้อยเพื่อเดินทางต่อทางบกผ่านเส้นทางชายเขาในชุมชนด้านทิศตะวันออกของเมืองครุฑเพื่อเดินทางต่อไปยังเมืองสิงห์นั่นเอง เมืองครุฑและเมืองกลอนโด จึงอาจมีสถานะเป็นเมืองที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงประสงค์ ให้เป็นเมืองด่าน สำหรับการผ่านไปยังเมืองสิงห์ ซึ่งเป็นศาสนสถานหลักของเมืองด้วยเช่นกัน

ภาพที่ 3 สภาพแนวคันดินหรือกำแพงดินล้อมรอบโบราณสถานเมืองกลอนโดที่ยังหลงเหลือในปัจจุบันซึ่งมีการตัดถนนผ่านเข้าไปยังภายในเมืองบันทึกภาพโดย ผู้วิจัย เมื่อวันที่ 12 พฤษภาคม 2568

ที่กลุ่มคนในแถบกลุ่มน้ำต่าง ๆ ทางภาคกลางและภาคเหนือตอนล่างของไทย พยายามแข่งขันการแสดงอำนาจผ่านการสร้างและดัดแปลงศาสนสถานสำคัญในพื้นที่ ตามรูปแบบศิลปกรรมกระแสหลักในขณะนั้น เมืองครุฑและเมืองกลอนโด อาจเป็นเมืองที่คนในพื้นที่สร้างขึ้นเพื่อเลียนแบบการเป็นเมืองด่าน หรือปราการของเมืองในวัฒนธรรมขอมก่อนการเข้าสู่เมืองหลัก

โดยอาศัยปรากฏทางธรรมชาติ อันได้แก่ ภูเขาและลำน้ำ พร้อมกับการสถาปนาศาสนสถานกลางเมืองหรือประจำเมืองให้กับชุมชนรอบปรากฏที่สร้างขึ้นใหม่ด้วยเช่นกัน ทั้งนี้เมืองครุฑ อาจมีบทบาทที่เน้นหนักไปทางการควบคุมการเดินทางจากกลุ่มคนที่เดินทางผ่านลำน้ำแควใหญ่ และตัดขึ้นมาทางบกเพื่อเดินทางต่อไปยังชุมทางหลัก คือปราสาทเมืองสิงห์ ในขณะเดียวกันเมืองครุฑยังมีข้อได้เปรียบเชิงกายภาพของภูเขา ด้านตะวันออกเฉียงใต้ของเมืองครุฑหรือเขาปถิวีที่เชื่อมโยงร่องน้ำเล็ก ๆ 2 สาย หรือลำห้วยแมงลักที่สามารถแยกไปยังชุมชนริมแม่น้ำแควน้อย คือ พิพิธภัณฑสถานเก่าและแหล่งโบราณคดีบ้านเก่า (แหล่งโบราณคดีนายลือ) ด้วยมีเพียงเท่านั้น ลำห้วยมะไฟที่ไหลผ่านทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของเมืองครุฑยังสามารถเดินทางออกสู่แม่น้ำแควน้อยด้านใต้ของเมืองสิงห์ได้เช่นเดียวกัน ในขณะที่เมืองกลอนโต อาจเป็นเมืองที่พัฒนาขึ้นจากการที่นักเดินทางหรือกลุ่มคนที่เดินทางเข้ามาจากต้นน้ำแม่กลองหรือปากแพรก ใช้แควพักหรือใช้สำหรับเป็นจุดแลกเปลี่ยนสิ่งของระหว่างกลุ่มคนที่เดินทางจากชุมชนในเขตเมืองทวายผ่านเข้ามาทางช่องทางธรรมชาติทางบกด้านขวาของแม่น้ำแควน้อยหรือห้วยแม่กระบาน และกลุ่มคนที่เดินทางมาจากต้นน้ำแม่กลองหรือปากแพรก นอกจากนี้ ผู้วิจัยยังมีข้อสังเกตอีกเช่นกันว่าเมืองกลอนโต อาจมีความสำคัญในด้านของการแวะพักเพื่อรอช่วงเวลาน้ำลดเพื่อเดินทางข้ามระหว่างฝั่งซ้ายและขวาของแม่น้ำแควน้อยและเดินทางต่อไปยังเมืองสิงห์ด้วยเช่นกัน

สรุปและอภิปรายผลการวิจัย

สรุปผลการวิจัยได้ว่า บทบาทของโบราณสถานเมืองครุฑและเมืองกลอนโตในช่วงพุทธศตวรรษที่ 17-18 นั้น อาจมีบทบาทในสองสถานะ สถานะแรกคือ โบราณสถานเมืองครุฑและเมืองกลอนโต อาจได้รับการสถาปนาให้เป็น “ปราสาทชุมชน” หรือศูนย์กลางทางศาสนาของเมืองขนาดเล็ก เพื่อประโยชน์ทางการเมือง

และศาสนาของเมืองพระนครในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ซึ่งสอดคล้องกับอิทธิพลขอมในภาคกลางของไทย และหลักฐานทางศิลปกรรมที่พบ เช่น ขนาดปราสาทฝั่งเมือง และประติมากรรมรูปครุฑ นอกจากนี้ยังเชื่อมโยงกับอุดมการณ์แบบโพธิสัตว์ที่เน้นการสร้างศาสนสถานเพื่อสาธารณประโยชน์ เช่น การเป็นจุดแวะพักของผู้เดินทาง ส่วนสถานะที่สอง คือ การยกระดับศาสนสถานของชุมชนหรือท้องถิ่นโดยไม่เกี่ยวข้องกับอำนาจทางการเมือง แต่เป็นการสะท้อนพัฒนาการของชุมชนในกลุ่มแม่น้ำแควน้อยที่เติบโตจากการค้าและการรับวัฒนธรรมจากภายนอก ซึ่งเส้นทางการเดินทางในอดีต เช่น เส้นทางชายเขาแมงลัก รูปแบบการเดินทางข้ามฝั่งแม่น้ำในฤดูแล้ง และร่องรอยหลักฐานที่พบภายในถ้ำวังตะเคียนที่แสดงให้เห็นว่ามีการใช้พื้นที่นี้เป็นทางผ่านสู่เมืองสิงห์เป็นหลักฐานสำคัญที่สนับสนุนแนวคิดนี้ แนวคิดดังกล่าวสอดคล้องกับแนวคิดแบบ “มณฑลละ” ที่บ้านเมืองในอดีตมีความสัมพันธ์กันแบบเครือข่าย ไม่ได้อยู่ภายใต้อำนาจส่วนกลางอย่างเบ็ดเสร็จ

ข้อสรุปเกี่ยวกับบทบาทของเมืองครุฑและเมืองกลอนโตทั้งสองสถานะดังกล่าว สามารถอภิปรายผลได้ดังนี้

หากพิจารณา ตามแนวคิด (ก) โบราณสถานเมืองครุฑและเมืองกลอนโต คือ การสถาปนาปราสาทศูนย์กลางของเมืองขนาดเล็กให้เป็นปราสาทชุมชนเพื่อประโยชน์ในเชิงอำนาจและผลประโยชน์ของเมืองพระนครผ่านศาสนาและวัฒนธรรม แนวคิดนี้สอดคล้องกับหลักฐานที่พบคือ ขนาดของปราสาท การกำหนดผัง และรูปแบบที่เล็กกว่าปราสาทเมืองสิงห์ และสอดคล้องกับวัฒนธรรมทางศาสนาและการเมืองแบบขอมที่เข้มข้นในพื้นที่ภาคกลางของประเทศไทยช่วงพุทธศตวรรษที่ 17-19 ซึ่ง หม่อมราชวงศ์สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์ (2543, 229-255) เชื่อว่า การเปลี่ยนแปลงเช่นนี้ย่อมมีอำนาจทางการเมืองเป็นแกนนำอย่างแน่นอนสำหรับประเด็นการสถาปนาศาสนสถานประจำเมืองในเขตพื้นที่นี้เพื่อสาธารณะประโยชน์ทางสังคม

เช่น การสร้างฝายชะลอน้ำเพื่อกักเก็บต้งแสดงในภาพที่ 2 หรือการสร้างเมืองสำหรับเป็นจุดแวะพักสำหรับการเดินทางหากวิเคราะห์ในมุมมองของพระราชปณิธานของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่ทรงปรารถนาในสภาวะโพธิสัตว์แล้วดูเหมือนว่าจะสอดคล้องกับ Hedwige Miltzer O'Naghten (O'Naghten, 2014, 412) ที่ให้ความเห็นในเชิงศาสนาว่า ดินแดนภาคกลางของไทยเป็นดินแดนที่มีการประดิษฐานพระพุทธรูปมานานับตั้งแต่สมัยทวารวดีแล้ว พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในฐานะกษัตริย์ที่ทรงศรัทธามั่นในพระพุทธรูปศาสนา จึงทรงมีหน้าที่ในการปกป้องแหล่งพุทธสถาน พระองค์จึงทรงสร้างหรือบูรณะพุทธสถานเดิม ซึ่งเป็นทั้งการฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในขณะเดียวกันก็ยึดโยงสัมพันธ์กับการควบคุมเส้นทางการค้าด้วย นอกจากนี้ผู้วิจัยมีข้อสังเกตเพิ่มเติมเกี่ยวกับประติมากรรมหินทรายรูปครุฑที่พบในโบราณสถานเมืองครุฑว่า หากทบทวนเกี่ยวกับคติความเชื่อ และความหมายตามการรับรู้ของคนในพื้นที่ในห้วงระยะเวลาดังกล่าว อาจเชื่อมโยงทางใดทางหนึ่งกับประติมากรรมรูปบุคคลทรงครุฑ ซึ่งพบว่า ในบรรดาถ้วยของอโรคยศาลาบางแห่งในทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จะมีการประดิษฐานรูปพระบุคคลทรงครุฑไว้ด้วย (พรพิณ โพธิวัฒน์, 2563, ออนไลน์) ข้อสังเกตนี้อาจขยายประเด็นเกี่ยวกับการตีความว่าเมืองสิงห์คือ อโรคยศาลา หรือไม่ที่ยังคงมีการวิพากษ์วิจารณ์ในประเด็นนี้ในปัจจุบันด้วยเช่นกัน

หากพิจารณา ตามแนวคิด (ข) เมืองครุฑ และเมืองกลอนโด คือ การยกระดับศาสนสถานของชุมชนให้มีรูปแบบ และความหมายตามวัฒนธรรมและคตินิยมหลักในสมัยนั้น มิได้เชื่อมโยงกับอำนาจทางการเมืองแต่อย่างใด เป็นเพียงเพื่อแสดงให้เห็นถึงอำนาจและพัฒนาการภายในของชุมชนในกลุ่มแม่น้ำแควน้อยเดิมที่ขยายตัวขึ้นจากการค้าและการรับวัฒนธรรมจากดินแดนภายนอกในฐานะประตู หรือ ด่าน หรือจุดแวะพัก สำหรับการเดินทางต่อไปยังศาสนสถานหลักของเมือง หรือการเดินทางไปยังชุมทางหลัก ซึ่งก็คือ

ปราสาทเมืองสิงห์ เพื่อเดินทางต่อไปยังชุมชนอื่น ๆ นั้น ประเด็นนี้สอดคล้องและสอดคล้องกับเส้นทางการเดินทางตามร่องรอยของชุมชนยุคหินใหม่และหลักฐานที่พบในเส้นทางตามชายเขาและร่องน้ำที่สามารถใช้ในการเดินทางระหว่างเมืองกลอนโด เมืองครุฑ และเมืองสิงห์ ได้แก่ การค้นพบโลงไม้โบราณยุคหินใหม่-ยุคโลหะ และพระพิมพ์ศิลปะคุปตะ สมัยทวารวดีที่ถ้ำวังตะเคียน (กลุ่มโบราณคดี สำนักศิลปากรที่ 6 สุโขทัย, 2567, 66; สายทิพย์ จันทรสุนทรศักดิ์, 2556, 1) อันเป็นจุดหนึ่งในเส้นทางเลาะตามชายเขาจากการข้ามฝั่งแม่น้ำแควน้อยบริเวณบ้านวังตะเคียนและวังเย็น ซึ่งเป็นจุดที่ชายเขาจรดริมน้ำมากที่สุด สอดคล้องกับการให้ข้อมูลของคนในพื้นที่ที่ให้ข้อมูลว่าก่อนที่จะมีการสร้างเขื่อนวชิราลงกรณหรือเขื่อนเขาแหลมนั้น ในอดีตเมื่อเข้าฤดูแล้ง พื้นที่บริเวณนี้จะมีแก่งและโขดหินที่สามารถเดินทางข้ามฝั่งไปมาหาสู่ระหว่างกันได้การอาศัยช่วงเวลาน้ำลดและการเดินทางข้ามฝั่งนี้มีความเป็นไปได้และสอดคล้องกับบันทึกเรื่องไทรโยคเป็นอย่างไร ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้า ฯ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช (2466, 6-15) ซึ่งนิพนธ์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ระบุว่าการเดินทางไปไทรโยคนั้นหากใช้เส้นทางทวนแม่น้ำแควน้อยนั้นจะต้องผ่าน เกาะ แก่ง และคั่งน้ำ รวมทั้งทำน้ำต่าง ๆ เพื่อระยะทางที่ไกลขึ้น ซึ่ง เดชดน้อย ศุภศิลป์เลิศ (2566, 250-251) ได้ศึกษาเปรียบเทียบกับเส้นทางเดินทัพในสมัยกรุงศรีอยุธยาและกรุงรัตนโกสินทร์ในพื้นที่จังหวัดกาญจนบุรีและพบว่า ปรากฏเส้นทางข้ามลุ่มแม่น้ำระหว่างแม่น้ำแควใหญ่และแม่น้ำแควน้อย โดยตัดข้ามช่องเขาที่กั้นระหว่างสองลุ่มน้ำกับเส้นทางที่ไปตามแนวแม่น้ำแควน้อย ตั้งแต่ปากแพรก แก่งหลวง กลอนโดจนถึงเมืองสิงห์ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าผู้คนในอดีตซึ่งอาจหมายถึงกลุ่มคนในวัฒนธรรมยุคหินใหม่ของบ้านเก่า จนถึงสมัยวัฒนธรรมทวารวดีอันเป็นช่วงระยะเวลาก่อนที่จะรับอิทธิพลวัฒนธรรมร่วม

แบบศิลปะขอม ในพื้นที่นี้อาจใช้ประโยชน์จากลักษณะภูมิประเทศดังกล่าว ในการเดินทางด้วยเช่นกัน และอาจสันนิษฐานได้ว่ามีการใช้เส้นทางนี้สืบมาจนถึงช่วงพุทธศตวรรษที่ 17-18 ทั้งนี้ การพบร่องรอยของมนุษย์ยุคหินใหม่ และหลักฐานงานศิลปกรรมประเภทลายปูนปั้นในปราสาทเมืองสิงห์ที่มีความคล้ายกับศิลปะทวารวดีในบริเวณนี้อาจชี้ให้เห็นว่าชุมชนในพื้นที่อาจมีการปกครองตนเองและมีความสัมพันธ์กับบ้านเมืองใกล้เคียงในช่วงระยะเวลาดังกล่าว ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของ ศานติ ภักดีคำ (2557, 61) ที่มีความเห็นว่า การปรากฏงานศิลปกรรมร่วมแบบศิลปะขอม ไม่ได้หมายความว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จะมีอำนาจควบคุมหัวเมืองเหล่านี้โดยเด็ดขาด ซึ่งอาจอยู่ในลักษณะการยอมรับอำนาจทางการเมืองหรือการรับทางวัฒนธรรมเท่านั้น โดยที่เมืองเหล่านั้นสามารถปกครองตนเองได้ ซึ่งเดชตัญญ์ ศุกศิลป์เลิศ (2566, 667) มีความเห็นว่าแนวคิดดังกล่าวค่อนข้างไปในแนวทางของแนวคิด มณฑลละ ซึ่งเป็นแนวคิดหนึ่งที่อธิบายถึงความสัมพันธ์ของบ้าน เมือง และรัฐในดินแดนไทยก่อนการสถาปนาอาณาจักรอยุธยา ในลักษณะที่แต่ละบ้าน เมือง และรัฐเหล่านั้นไม่ได้มีอำนาจการปกครองเหนือซึ่งกันและกัน

ข้อเสนอแนะ

การศึกษาวิจัยเรื่อง โบราณสถานเมืองครุฑ และเมืองกลอนโตในภูมิวัฒนธรรม ช่วงพุทธศตวรรษที่ 17-18 ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะในประเด็นที่อาจสามารถศึกษาเพิ่มเติมเพื่อขยายองค์ความรู้และทบทวนข้อมูลในระยะต่อไปดังนี้

1. จากผลการศึกษาทำให้ทราบถึงข้อสันนิษฐานเพิ่มเติม ซึ่งเป็นปัจจัยเกื้อหนุนให้เกิดการรับรูปแบบงานศิลปกรรมร่วมแบบขอมขึ้นในบริเวณพื้นที่ลุ่มแม่น้ำแควน้อยใน รวมทั้งพลวัตของกลุ่มคนในพื้นที่ที่ใช้ประโยชน์จากลักษณะภูมิประเทศแวดล้อมของเมืองครุฑและเมืองกลอนโต ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 17-18 ซึ่งหากกำหนดขอบเขตด้านเวลาให้ครอบคลุมถึงช่วงระยะเวลาที่เริ่มพบหลักฐานการใช้พื้นที่ของกลุ่มคนจนถึงช่วงระยะเวลาที่ไม่มีมีการใช้ประโยชน์จากพื้นที่นี้แล้ว อาจช่วยขยายภาพของการเสื่อมอิทธิพลในงานศิลปกรรมร่วมแบบศิลปะขอมได้ชัดเจนมากยิ่งขึ้น นอกจากนี้การใช้แนวคิดเกี่ยวกับประติมานวิทยาเพื่อการอธิบายประติมากรรมหินทรายรูปครุฑที่พบในโบราณสถานเมืองครุฑ ยังเป็นประเด็นที่น่าสนใจในการศึกษาค้นคว้าเพิ่มเติม ซึ่งอาจช่วยขยายมุมมองเกี่ยวกับบทบาทของปราสาทเมืองสิงห์อีกด้วยเช่นกัน

2. จากการสืบค้นข้อมูลประเภทเอกสารผ่านทางฐานข้อมูลออนไลน์ พบว่า มีการเผยแพร่ข้อมูลการค้นพบพระพิมพ์สมัยทวารวดีที่ถ้ำวังตะเคียน และมีการกล่าวอ้างถึงในวงการพระเครื่องอย่างมาก ซึ่งผู้วิจัยยังไม่พบหลักฐานในลักษณะที่เป็นรายงานการขุดค้นทางโบราณคดีหรือ หลักฐานขั้นต้นของข้อมูลดังกล่าว จึงเป็นประเด็นที่น่าศึกษาค้นคว้าต่อไป เพื่อเป็นหลักฐานสำคัญในการศึกษาภูมิวัฒนธรรมของพื้นที่วิจัย

เอกสารอ้างอิง

- กลุ่มโบราณคดี สำนักศิลปากรที่ 6 สุโขทัย. (2567). **ขุมทางโบราณคดีภาคเหนือตอนล่าง: องค์ความรู้จาก การปฏิบัติ งานประจำปี พุทธศักราช 2567**. ค้นเมื่อ มกราคม 20, 2568, จาก <https://finearts.go.th/storage/contents/2024/11/file/LEoAnViaSptZVvEUpyN54umuPmTRphzNr9hpBB7X.pdf>.
- เดชดนัย ศุภศิลป์เลิศ. (2566). **ภูมิทัศน์วัฒนธรรมของเมืองโบราณที่ได้รับอิทธิพลเขมรสมัยบายน ในพื้นที่ภาคกลางตอนล่างและภาคตะวันตกของประเทศไทย**. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดี ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ธัชสร ตันติวังศ์. (2549). **ชุมชนร่วมแบบเขมรบริเวณลุ่มน้ำแม่กลอง-ท่าจีน : พัฒนาการ และการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม**. *วารสารดำรงวิชาการ*, 5 (2), 82-97.
- พรพิณ โพธิ์วัฒน์. (2563). **รูปบุคคลทรงครุฑ จากอโรคยาศาล สมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7**. ค้นเมื่อ ตุลาคม 5, 2567, จาก <https://www.finearts.go.th/promotion/view/28741>.
- ภาณุพันธุ์วงศ์วรเดช, สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระยา. (2466). **เรื่องไทรโยคเป็นอย่างไร**. กรุงเทพฯ: โสภณพิพรรฒธนากร.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. (2554). **การศึกษาสังคมไทยผ่านภูมิวัฒนธรรม**. ค้นเมื่อ ตุลาคม 5, 2567, จาก <http://lek-prapai.org/watch.php?id=84>.
- सानติ ภักดีคำ. (2557). **ยุทธมรรคา เส้นทางเดินทัพไทย-เขมร**. กรุงเทพฯ: มติชน.
- สายทิพย์ จันทร์สุริยศักดิ์. (2556). **การสื่อความหมายอุทยานประวัติศาสตร์เมืองสิงห์เป็นแหล่งเรียนรู้ทางวัฒนธรรม**. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, หม่อมราชวงศ์. (2543). **กัมพูชาราชลักษณ์ ถึงศรีชัยวรมัน**. กรุงเทพฯ: มติชน.
- อับดุลเลาะ เจ๊ะหลง. (2566). **ภูมิวัฒนธรรม: นิยาม แหล่งวิทยาการ กระบวนทัศน์ และกระบวนการศึกษาเพื่อการพัฒนาทางวัฒนธรรม**. *วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม*, 42 (6), 1004-1020
- Hall, Kenneth R. (2019). **Maritime Trade and State Development in Early Southeast Asia**. Honolulu: University of Hawaii Press.
- McGovern Library. (2023). **Historical Research and Writing: Research Process**. ค้นเมื่อ มกราคม 22, 2566, จาก https://library.dwu.edu/his401/research_process.
- O’Naghten, Hedwige Miltzer. (2014). “The Organisation of Space in Pre-Modern Thailand under Jayavarman VII.” In *Before Siam: Essays in Art and Archaeology* 397-419. N. Revire & S. A. Murphy (Ed.). Bangkok: The Siam Society and River Books.